

Oikeusvaltiollinen demokratia ja jatkuvan keskustelun eetos

JARI HOFFRÉN

ABSTRACT

Democracy, Rule of Law and Ongoing Conversation

In this article I present key elements of Jürgen Habermas' latest approach to democratic theory (*Faktizität und Geltung*, 1992, trans. *Between Facts and Norms*, 1996). First, I show how Habermas makes strong efforts to persuade us to accept an idea of postmetaphysical and rational thinking. Secondly, I show how he builds links between postmetaphysical thinking and communication in order to define democracy as a reason-based political opinion- and will-formation process. This process is, according to Habermas, in a peculiar way "unsaturated", in the continual need for an ongoing conversation. Thirdly, I try to summarize how Habermas links these elements of continual political conversation to the process of lawmaking in the context of what he calls *demokratischen Rechtsstaat*. Habermas seems to think that rational politics as the process of lawmaking is actually "at work" in our postmetaphysically-based conversation, understood as discursive processing of pragmatic, ethical and moral aspects of political questions and problems.

Demokratiaa ilmiönä ja tutkimuskohteena koskevat erimielisyydet näyttävät syntyvän sekä politiikan filosofisista että metodologisista lähtökohdista. Sodanjälkeisessä eurooppalais-amerikkalaisessa keskustelussa keskeiseksi on vakiintunut kysymys siitä, onko demokratiasa kyse rajoitetusti poliittisen järjestelmän toimintaan liittyvistä pelisäännöistä vai laajemmin joistakin normatiivisiksi ymmärretyistä periaatteista.

Edellinen Lockesta lähtien "liberalistiseksi" nimetty näkökulma korostaa demokratiaa poliittisen vallankäytön ambivalenttina välineenä jälkimmäisen, Rousseaua virinnee "populistisen" kannan tavoittellessa demokratialle eräänlaista itseisarvoa. Sodanjälkeisessä keskustelussa Joseph Schumpeterin empiiristä perusteltavuutta edellyttävä "realistinen" demokratia-konseptio (Schumpeter 1942) jatkaa edellistä ja erilaiset normatiivisia vaatimuksia

esittävät "osallistuvan" demokratian mallit (Pateman 1970) jälkimmäistä linjaa. Demokratia-käsitysten kahtiajakoa on kutsuttu myös jakautumiseksi "legaaliin" ja "osallistuvan" malliin (Held 1987).¹

Kahtiajako politiikan teorianhistoriassa näyttää palautuvan klassiseen liberalismiin, joka asettaa kysymyksen poliittisen vallan oikeutamisesta. Siten varhaismuodossaan Ateenasta, myöhemmin myös klassisesta republikanismista aineksiaan ammentava "yhteisöllinen" demokratianäkemyks saa kilpailijakseen yksilöllisiä vapauksia korostavan demokratia-

¹ Tämän analyttisen ja karkean kahtiajaon historialliset juuret ponnistavat sekä klassisen demokratian, myöhemmin syntyneen ja hajautuneen liberalistisen demokratian että marxismin yhteydessä voimakkaasti esiintyneen "suoran" demokratian maaperästä. Ks. erit. Held 1987; Held 1995, 1-72; Birch 1993, 43-68.

konseption. Poliittisessa filosofiassa keskeistyy siten jännite modernin oikeusperiaatteen (*rule of law*)² ja demokratian ("kansan tahtona") välillä. Liberalistinen näkemys oikeusperiaatteineen korostaa yksilöllisten vapauksien perustavaa merkitystä, kun taas osallistuva näkemys asettaa ensisijaiseksi poliittisen yhteisön tahdon (Pennock 1979, 3-120; Held 1995; Riker 1982).

Pitäytyminen vaikeasti todennettavista normatiivisista sitoumuksista on johtanut keskittymiseen mm. erilaisiin institutionaalsiin kysymyksiin ja äänestysproblematiikkoihin (esim. demokratia ja rationaalisen valinnan teorit) (vrt. Lagerspetz 1996). Normatiivisista kysymyksistä kiinnostuneet ovat pyrkineet selvittämään, kuinka ajatus poliittisesta itsehallinnasta olisi normatiivisesti perusteltavissa esimerkiksi poliittista keskustelua ja päätöksentekoprosesseja arvioimalla (ns. deliberaatiivisen demokratian kehittelyt)³. Erityisesti marxilaisen paradigman pirstouduttua realistisempiiristä suuntautunut liberalistisen edustuksellisen demokratian analyysi on osoittanut demokratiatutkimukselle ja -teoretisoinnille suuntaa.

Äskettäin on kuitenkin filosofis-yhteiskuntateoreettisesta suunnasta esitetty välitysyrittä

tähän demokratiateoreettisen "kylmän sodan" *status quo* -tilanteeseen. Jürgen Habermasin oikeusvaltiokehittelyiden (erit. *Faktizität und Geltung*, Habermas 1992, engl. käännös Habermas 1996) erityispiirre on sen pyrki- myksessä esittää "legaali" ja "partisipatorinen" näkökulma toistensa edellytyksinä. Habermasin mukaan oikeusperiaate jää ilman demokraattista vastinpariaan "alimääräyty- neeksi". Toisaalta taas demokratian harjoit- taminen ei ole mahdollista ilman oikeus- periaatteen mahdollistamia poliittisia oike- uksia. Poliittikka toteutuu oikeusperiaatteen ja demokratian vuorovaikutuksena sekä julki- suuden että legalisoidun demokraattisen tahdonmuodostuksen jäsentämässä jatkuvassa keskustelussa.

Tässä artikkelissa tarkastellaan Habermasin oikeusvaltion konseptiota nimenomaisesti de- demokratiateoreettisesta ja -filosofisesta näkö- kulmasta⁴. Habermasin oikeusvaltio ei ole pel- kästään demokraattinen vaan myös radikaali- demokraattinen: oikeusvaltion legitimitettiin on riippuvaista jatkuvaksi poliittiseksi tahdon- muodostukseksi ymmäretystä demokraattises- ta prosessista. Tällöin on tarkasteltava, kuinka oikeusperiaate ja demokratia jatkuvana keskus- teluna eli poliittisena mielipiteen- ja tahdon- muodostuksena jäsentyy.

Habermasin demokratianäkemys sisältää ai- neksia sekä populistisesta että liberalistisesta paradigmasta. Lisäksi Habermas haluaa rajoit- ta demokraattisen prosessin vain lakiasäätä- vän perustuslaillisesti organisoidun poliittisen järjestelmän funktionaaliseksi periaateeksi. Tämän periaatteen Habermas pyrkii esittämään menettelytapoihin rajautuvana, proseduraalise- na. Periaate pyrkii vastaamaan kysymykseen, millaisten ehtojen vallitessa poliittinen järjes- telmä tuottaa normeja, jotka ovat paitsi oikeu- dellisesti sitovia myös kansalaisten taholta normatiivisesti hyväksyttäviä. Proseduraalinen demokratia edellyttää kuitenkin toimiakseen myös "epävirallista" keskustelua. Näiden vä- littämisellä Habermas katsoo kykenevänsä pe-

² Käytän angloamerikkalaisesta *rule of law* -periaat- teesta oikeusperiaate -käännöstä. Sen vastine saksalai- sessa keskustelussa ja Habermasilla on oikeusvaltion (*Rechtsstaat*) käsite ja ranskalaisessa keskustelussa le- galiteettiperiaate (*principe de légalité*). Erot oikeus- periaatteen ja oikeusvaltion käsitteiden välillä käynevät ilmi tekstistä. Näissä periaatteissa tiivistetään käsitys oikeudesta yksityisten subjektien ohella myös valtioelinten toimintaa sitovana ja rajoittavana instanssina. Ks. Tuori 1990, 115.

³ Osapuolia ei ole ainakaan toistaiseksi lähentänyt se tosiseikka, että kahtiajakoon osaltaan vaikuttanut historiallinen konteksti - ideologinen kahtiajako läntisen liberalismin ja marxilaisuuden välillä - on pur- kautunut. Jännite näyttääkin olevan nyt sidoksissa omaksuttuihin metodologisiin paradigmoihin ja tilanteeseen, jossa arvioidaan jälleen "läntisen" ajattelun itseyemmärrystä ongelmana (esimerkiksi ns. postmoderni politiikan teoretisointi). On myös esitet- ty, että koko toimijanäkökulmaan sitoutuvaa - siis intressejä, preferenssejä ja niiden aggregoitumiseen tai prosessointiin keskittyvää - demokratiaa ei enää voi pitää realistisena politiikan moottorina kompleksien yhteiskuntien aikana. Ks. Zolo 1992.

⁴ Oikeusfilosofisesta näkökulmasta Habermasia on Suomessa käsitelty jo pitemmän aikaa Kaarlo Tuori. Ks. Tuori 1988; 1990; 1993 (*Faktizität und Geltung* - esittely) ja 1996. Kansainvälisistä arvioista ks. erit. Rasmussen, 1994.

rustelemaan demokratiakonseption, joka ei nojaa yksinomaisesti luonnonoikeuksien perustelemaan liberalismiin mutta ei myöskään kansan vallan "positiiviseen" populismiin. Vahvasti abstraktista ja normatiivisesta luonteestaan huolimatta teoria esittää itsensä nimenomaisesti rationaalisenä, ts. rekonstruktiona sellaisesta inhimillisestä rationaalisuudesta, joka ei operoi monin tavoin kyseenalaistetuin metafysiikan, historianfilosofian tai tietoisuusfilosofian periaattein.

Postmetafyysisen poliittiseen ajatteluun

Habermasin demokratiamallin taustaksi on esitettävä joitakin huomioita hänen laajemmasta oikeusvaltiota koskevasta kehittelystään. Tämä taas on sidoksissa Habermasin omintakeiseen kommunikatiivisen toiminnan teoriaan ja sille ominaiseen "postmetafyysisen" ajatteluun. Kommunikatiivisen toiminnan teorian⁵ keskeisin piirre on ajatus modernista toimijuudesta "kieleen ja kommunikaatioon heitetynä". Arvopluralismin vallitessa erilaisten uskonnollisten ja metafyysisten maailmankuvien tuottama koheesio pettää, jolloin toimijoiden on tulkittava itseään, suhteita toisiinsa ja ulkoiseen maailmaan entistä enemmän perusteluja edellyttävää kommunikaatiota hyödyntävien yhteisymmärrysprosessien avulla. Habermas on hahmotellut modernin rationalisoitumisen laajaa kehittelyään (Habermas 1981a,b) myös poliittikan teorian yhteydessä (Habermas 1996a, 91-).

Moderneille yhteiskunnille on Habermasin modernisoitumiskäsityksen mukaan siis tyypillistä sekä yksilöllisten elämänprojektien kesken vahvistuva individualismi että yhteisten elämänmuotojen välinen pluralismi.

Individualisoituminen tarkoittaa sekä "hyvällisen elämän esimerkillisten ohjeiden" ja "suositeltavien hyvän elämän mallien" vakuuttavuuden murtumista. Perinteen ja vakaiden elämänmallien sijaan yksilöiden "on vastattava" olemassaolostaan. Tämän jatkuvan vaatimuksen ja jännitteen työstäminen ja erilaisten vaihtoehtojen jatkuva huomioonottaminen tu-

lee välttämättömäksi yksilöllisten elämänhistorioiden onnistumiseksi. Vakaat mallit korvautuvat näin "eettis-eksistentiaalisilla diskursseilla".

Pluralisoituminen tarkoittaa ensinnäkin, että uskonnolliset tai metafyysiset itsetulkinnan periaatteet korvautuvat historian ja sen tulkinnan periaatteella. Kysymys yhteisistä identiteeteistä "perinteen julkisena arviointina me -muodossa" johtaa tulkintojen moninaisuuteen ja siten kiistoihin kansojen, valtioiden ja muiden ryhmien identiteeteistä. Traditioiden jatkuvuksien arviointi edellyttää siis kasvavassa määrin "eettis-poliittisia diskursseja". Yhteisiä identiteettejä voi saavuttaa vain "hauraissa, dynaamisissa ja sameissa densentroituneen, jopa sirpaloituneen julkisen tietoisuuden muodoissa" (Habermas 1996a, 93).

Toiseksi myös inhimillistä vuorovaikutusta koskevat pelisäännöt ongelmallistuvat. Nämä pelisäännöt eivät voi Habermasin mukaan nojata enää tilannesidonnaisiin tulkintoihin. Eri-laisia maksimeja, käytäntöjä ja toiminnan sääntöjä voidaan oikeuttaa postmetafyysisesti vain "moraalisissa diskursseissa". Ne edellyttävät sekä kaikkien yhtäläistä huomioonottamista että yhtäläistä kaikkien intressien huomioonottamista. Puolueeton toimintakonfliktien ratkaisu voi perustua tällöin vain pelisääntöjen arviointiin yleistettävyyden näkökulmasta.

Inhimillisiä pyrkimyksiä ja käytännöllisiä toimintaorientaatioita voidaan toteuttaa lopulta vain rationaalisissa diskursseissa, kommunikatiivisen toiminnan itsensä asioita kyseenalaistavissa muodoissa. Kun yhteiskunta legitimien järjestysten kokonaisuutena keskittyy lailliseksi järjestelmäksi, myös näiden legaalien järjestysten on hankittava oikeutuksensa rationaalisista diskursseista, posttraditionaalisten elämänideaalien (itsensä toteuttaminen, hyvä) ja oikeudenmukaisuusideoiden (itsemääräminen, oikea) piiristä.

Postmetafyysinen järjen käsite – moderni rationaalisuus – on siis perusteltavissa siinä määrin kuin pystytään osoittamaan, että kie-

⁵ Kommunikatiivisen toiminnan teoriasta ja Habermasin modernin filosofiasta ks. Kangas 1987, 1995 ja Kotkavirta 1994

⁶ Habermasin asemasta filosofian kentällä ks. erit. Baynes et al. (eds.) 1993.

lenkäyttö ja sosiaalinen vuorovaikutus yleensäkin välttämättä nojaavat kommunikatiivisesti lunastettaviin pätevyiden vaatimuksiin (kuten totuus ja normatiivinen oikeellisuus). Habermasin mukaan filosofian tehtävänä on tämän osoittaminen monitieteellisesti ja yhdessä empiiristen tieteidensä kanssa⁶.

Postmetafyysisen ajattelun mukainen järjen käsite on rajallinen ja kiistettävissä oleva. Lisäksi se on subjektien väliseen yhteisymmärrykseen pyrkivä ja sidoksissa proseduralistiseen rationaalisuuteen. Poliittisen filosofian tapauksessa

“concepts of justice, and the legal systems corresponding to them, are constructed in a post-metaphysical fashion, when they aim to remain neutral with respect to religious and metaphysically conceived forms of life which have themselves become problematic and disputed. The normative foundations of the modern liberal-democratic state must be prior to the good. Societies such as our own have no common good other than a legal system that treats free citizens equally and deals with their conflicts according to standards of procedural justice” (Larmore 1995, 59; Habermas 1996a, 309).

Sikäli kuin postmetafyysinen poliittinen ajattelu pyrkii neutraaliin tai puolueettomaan näkökulmaan, se vastaa esimerkiksi Ronald Dworkinin (Dworkin 1986) ja John Rawlsin (Rawls 1985, 1993) ajattelua. Habermasin tavoitteena näyttää olevan sellaisen poliittisen filosofian konstruointi, jossa poliittinen mielipiteen- ja tahdonmuodostus julkisena järkeilynä rakentuu legalisoiduille postmetafyysisille periaatteille.

Modernin oikeuden juurille

⁷ Habermasille tyypillisesti rekonstruktioiden syvä-taso pyrkii politiikan teoriassakin välittävään rooliin: “By refusing to reduce society to pre-existing consensus (Rousseau’s *volonté générale*) or dissensus (Hobbes’s *bellum omnium contra omnes*) [Habermas] shows how liberal polity might permit reasonable conflicts between competing principles of right” (Ingram 1990, 237). Vrt. Habermas 1996c, 1539.

Postmetafyysiselle näkökulmalle ja poliittisen vallan legitimoinnin mahdollisuudelle ensisijaisia⁷ ovat ensinnäkin “kieleen heitettyjen” toimintakykyisten osapuolten väliset kommunikatiiviset tunnustussuhteet:

“what we owe to every person is the recognition of and respect for his or her status as an agent capable of acting on the basis of reasons, as the autonomous author of the political and moral laws to which he or she is subject. To have self-respect, then, is to have a sense of oneself as a person, that is, as a ‘morally responsible’ agent or, more precisely, as someone capable of participating in the sort of public deliberation that Habermas terms ‘discursive will-formation’. This relation-to-self is also mediated by patterns of interaction, those organized in terms of legal rights” (Anderson 1995, xv).

Tunnustussuhteiden perusteella poliittisten ja moraalisten normien oikeutettavuudelle asettuu egalitaarinen puolueettomuuden vaatimus. Tämän “diskurssiperiaatteen” mukaisesti vain sellaiset normit ovat päteviä, jotka kaikki asianosaiset voisivat hyväksyä rationaalisen diskurssin osanottajina (Habermas 1996a, 107). Tämä sangen abstrakti periaate ilmaisee vaatimuksen käytännöllisten kysymysten puolueettomasta arvioinnista ja ratkaisemisesta rationaalisesti (siis perusteluja hyödyntävään argumentaatioon nojaten).

Oikeusvaltion ja demokratian kannalta on kuitenkin tärkeää täsmentää tunnustussuhteita ja diskurssiperiaatetta nimenomaisesti poliittisen vallan keskeisen välineen eli oikeudellisen säätelyn näkökulmasta. Diskurssiperiaatetta on sovellettava näin ollen nimenomaan oikeusnormeihin. Tällöin diskurssiperiaatteen yleinen “rationaalinen diskurssi normien hyväksynnän ehtona” on täsmennettävä sellaisena poliittisena mielipiteen- ja tahdonmuodostusprosessina, joka määrittää demokratiaa legitimiin oikeudellisen säätelyn edellytyksenä. Diskurssiperiaate muotoutuu lainsäädäntöprosessiin kohdistuvana yleisenä vaatimuksena, demokratia-periaatteena, jonka mukaan

“only those statutes may claim legitimacy that can meet with the assent of all citizens in a discursive process of legislation that in

turn has been legally constituted” (Habermas 1996a, 110).

Oikeudellisen säätelyn legitimitietin ehtona on siis kaikkien kansalaisten diskursiivisessa lainsäädäntöprosessissa tapahtuva oikeudellisten normien hyväksyminen. Tämä diskursiivinen lainsäädäntöprosessi on Habermasin mukaan institutionalisoitava legaalissa muodossa.

Tunnustussuhteiden tasavertaisuus täsmenyy ensin perustavien oikeuksien muodossa. Keskeinen kysymys kuuluu: millaisia oikeuksia keskinäisen tasaveroisuutensa tunnustavat kansalaiset antavat toisilleen, jos he ylipäättään haluavat säädellä keskinäistä elämäänsä positiivisen oikeuden avulla? (Habermas 1994b, 141).

Diskurssiperiaatteen täsmentäminen tapahtuu ”oikeuksien järjestelmän” avulla (Habermas 1996a, 122-). Oikeuksien järjestelmä muodostuu viidestä peruskategoriasta. Oikeuksien ensimmäinen ryhmä takaa kaikille suurimman mahdollisen määrän yhtäläisiä toimintavapauksia. Nämä oikeudet vaativat välttämättä täydennykseksen toisen kategorian perusoikeudet, jotka määrittävät oikeusyhteisön jäsenyyttä, sekä kolmannen kategorian perusoikeudet, jotka mahdollistavat lain suojan (pakko-oikeuden toteuttamisen)⁸. Nämä kolme kategoriata kattavat tavallisesti yksityistä autonomiaa turvaavat subjektiiviset oikeudet ja konstituivat itse oikeusmediumin, välineen jonka kautta kansalaiset määrittelevät suhteitaan oikeushenkilöinä. Samalla he tunnustavat asemansa ”oikeuden vastaanottajina”.

Neljännessä kategoriassa siirrytään ”oikeuden tuottajan” asemaan. Siinä on kyse perusoikeuksista yhtäläisiin mahdollisuuksiin osallistua niihin mielipiteen- ja tahdonmuodostusprosesseihin, joissa kansalaiset harjoittavat poliit-

tista autonomiaansa ja joiden kautta he asettavat legitiimiä oikeutta. Viides kategoria on johdannainen; kyse on oikeuksista edellä listattujen perusoikeuksien käyttöön ja mahdollisuuksiin.⁹

Habermasin mukaan ”oikeuden syvärakenne” eli oikeuksien järjestelmä on universaali mutta ei ennaltamääräävän luonnonoikeuksien järjestelmän merkityksessä, vaan abstraktina ja yleisenä skeemana sekä ”tyydyttämättömänä paikanvaraajana”. Oikeussubjektien on periaatteessa otaksuttava skeema, jos he aikovat säädellä yhteistä elämäänsä positiivisen oikeuden avulla. Kansalaisten on lisäksi itse kehitettävä sitä historiansa ja traditioidensa partikulaarissa kontekstissa. Siten

“with this derivation of the system of rights securing the private and public autonomy of citizens, Habermas believes he has accounted for the legitimacy of legality. It is based neither on the legal form alone (as maintained by positivists) nor on its conformity to an extralegal set of natural rights or natural law. Rather, the legitimacy of law derives from the fact that it has rationality of its own, secured in the mutual guarantee of the private and public autonomy of citizens, that ultimately refers back to the bonding/binding illocutionary force inherent in communicative reason and action” (Baynes 1995, 212).

Demokraattiseen oikeusvaltioon

Oikeuden yhteiskunnallinen tehokkuus edellyttää keskitettyä poliittista valtaa eli kykyä panna toimeen kollektiivisesti sitovia päätöksiä. Toisaalta oikeus on ainut väline, jonka kautta kansalaisten kommunikatiivinen valta voidaan muuntaa hallinnollis-poliittiseksi vallaksi. Habermasin oikeusvaltion periaatteet (Habermas 1996a, 168-) spesifioivat yleisiä institutionaalisia suuntaviivoja kommunikatiivisen vallan synnyttämiselle, mikä tapahtuu oikeuksien järjestelmän institutionalisoitumisen kautta. Lisäksi on täsmennettävä kommunikatiivisen ja hallinnollisen vallan keskinäissuhde.

Oikeusvaltiota luonnehtivat Habermasin mukaan kansansuvereniteetin periaate, yleinen oikeussuoja, hallinnon laillisuusperiaate ja eron tekeminen valtion ja yhteiskunnan välillä.

⁸ Ensimmäisen kategorian oikeuksia ovat mm. elämän oikeus, ruumiillinen koskemattomuus, liikkumisvapaus, omaisuus, kotirauha jne. Toisessa kategoriassa ovat mm. kansalaisuus-oikeudet ja turvapaikka-oikeudet. Kolmannessa kategoriassa turvataan riippumattomuutta mm. tuomiosituinkäsittelyoikeuksin.

⁹ Neljännen kategorian positiivisissa oikeuksissa on kyse ääni- ja vaalioikeuksista, sananvapaudesta sekä yhdistymis- ja kokoontumisvapauksista.

Demokratiateorian kannalta keskeisen kansansuvereniteetin periaatteen mukaan kaikki poliittis-hallinnollinen auktoriteetti on johdettava kansasta. Diskurssiteoreettisesti määriteltynä periaate

“states that all political power derives from the communicative power of citizens. The exercise of public authority is oriented and legitimated by the laws citizens give themselves in a discursively structured opinion-and will-formation” (Habermas 1996a, 170).

Habermasin valtiokäsitys täsmentyy siten jatkuvaa keskustelua edellyttäväksi radikaalidemokraattiseksi oikeusvaltioksi.

Deliberatiiviseen politiikkaan

Kysymys siitä prosessista, jonka avulla kansalaiset hallitsevat itseään tai osallistuvat "oikeutta aikaansaavaan politiikkaan"¹⁰, on kääntöpuoli kysymyksestä millaisilla edellytyksillä lainsäädäntöprosessi tuottaa legitimejä normeja. Habermasin mukaan

“Valid moral norms are ‘right’ in the discourse-theoretic sense of just. Valid legal norms indeed harmonize with moral norms, but they are ‘legitimate’ in the sense that they additionally express an authentic self-understanding of the legal community, the fair consideration of the values and interests distributed in it, and the purposive-rational choice of strategies and means in the pursuit of policies” (Habermas 1996a, 156)¹¹.

Habermasin "proseduraalisen demokratian" malli vastaa siis lainsäädäntöprosessin legiti-

miteetin vaatimukseen. Jos politiikka on "oikeutta aikaansaavaa", ts. jos sen funktionaalinen merkitys on lainsäädännön muodossa tapahtuvassa sekä yhteisten päämäärien tavoittelussa että yhteiselämän normatiivisessa säätelyssä, sen on täytettävä demokraattisen proseduurin ehdot. Nämä puolestaan täsmentyvät huomioimalla, millaisiin ongelmiin politiikalla täsmällisemmin pyritään vastaamaan.

Laajemmassa merkityksessä Habermas sijoittaa politiikan osaksi yleisempää kysymystä yhteiskuntajärjestyksen mahdollisuudesta. Karl Deutschin ajatusta seuraten Habermas määrittää yhteiskuntia yleisellä tasolla "ongelmanratkaisujärjestelminä". Tällöin "deliberatiivinen politiikka" legitiimin oikeuden tuottamisen yhteydessä merkitsee ongelmanratkaisumenettelyä, joka sekä tarvitsee että prosessoi erilaista tietoa ohjelmoidakseen konfliktien säätelyä ja yhteisten poliittisten päämäärien tavoittelua:

“Politics steps in to fill the functional gaps opened when other mechanisms of social integration are overburdened... Where other regulators – for example, the coordination patterns operating through settled values, norms, and routines for reaching understanding – fail, politics and law raise quasi-natural problem-solving processes above the threshold of consciousness. In filling in for social processes whose problem-solving capacities are overtaxed, the political process solves the same kind of problems as the processes it replaces” (Habermas 1996a, 318).

Habermasin yleinen politiikkakäsitys on siis selvästi sidottu justifioitavan oikeuden tuottamiseen ja sitä kautta tapahtuvaan yhteiskunnalliseen säätelyyn. Tässä ongelmanratkaisussa ja yhteiskunnallisessa säätelyssä politiikka on abstraktimmalle ja menettelytapojen tasolle siirtynyttä yhteisten toimintojen koordinoitua. Koordinoinnin onnistumiseksi (sen rationaalisuuden edellytyksenä) politiikassa on "otettava huomioon" tarkoituksenmukaisuus-, hyvyys- ja oikeudenmukaisuusnäkökohtia.

Politiikassa on Habermasin mukaan kysymys siitä, "mitä (meidän) pitäisi tehdä". Demokraattisen proseduurin eri näkökohdat valottavat kysymystä eri tavoin. Näille

¹⁰ Habermas hyödyntää Frank Michelmanin nimitystä *jurisgenerative politics*. Michelman 1988.

¹¹ Kommunikatiivisen toiminnan teorian universalismi sekä varhaisempi keskittyminen yksinomaisesti moraalikysymyksiin jäsentyy nyt hierarkisoituna eriytymisenä: “In many cases, the matter to be legally regulated must be simultaneously discussed from pragmatic, ethical, and moral points of view. However, the aspect of justice claims priority over the other aspects. To be legitimate, the politically enacted law of a particular legal community must remain compatible with moral principles” (Habermas 1996c, 1541). Ks.m. Habermas 1993, 1-17.

perustuva prosessimalli on ideaalinen ensinnäkin yleisen normatiivisen vaatimuksen merkityksessä. Lisäksi se on ideaalinen siinä skemaattisessa merkityksessä, että sen aspektit korostuvat eri tavoin riippuen poliittisten kysymysten luonteesta. Lähtökohtana onkin Habermasin mukaan se, että

“political questions are normally so complex that they require the simultaneous treatment of pragmatic, ethical and moral aspects. To be sure, these aspects are only *analytically* distinct” (Habermas 1994b, 151).

Näitä aspekteja voidaan mallin selkeyttämiseksi tarkastella näkökulmina parlamentaarisessa päätöksentekoprosessissa. Habermasin mukaan

“in parliament political questions initially arise in the pragmatic form of a purposive-rational choice of collective goals and strategies according to established value preferences.” (Habermas 1996FG, 164).

Pragmaattisissa diskursseissa siis arvioidaan, millä keinoilla annettuja tavoitteita tai preferenssejä voitaisiin toteuttaa. Tavoitteiden ollessa problemaattisia niitä arvioidaan annettujen arvojen valossa. Pohdinta saattaa tuottaa siis myös vaihtoehtoisia hypoteettisia suosituksia. Diskurssien toimivuudelle on keskeistä ongelman kuvauksen ja tilanteen tulkinnan osuvuus, eivätkä ne ota kantaa arvoihin tai intresseihin, joille vaihtoehtoisina jäsenyivät preferenssit rakentuvat¹². Tästä on seurauksena, että prosessi voi edetä usealla tavalla.

Hypoteettisten suositusten vaihtoehtoisuus saattaa osoittautua luonteeltaan sellaisiin intressikonflikteihin perustuvaksi, että kysymys

¹² Tuorin mukaan (1993, 133) pragmaattisen diskurssin vaiheet voidaan rinnastaa virkakoneiston ja komitealaitoksen lainvalmisteluprosessiin.

¹³ Intressikompromisseista on kyse esim. tupo-neuvotteluissa (Tuori, mt.) tai kun “a community of environmentalists and industrial workers accept a compromise pollution bill” (Ingram 1993, 300).

¹⁴ Habermas havainnollistaa näin (1996c): “So long as I want to become clear about my identity as a Jew or a Protestant, American or German, it is neither necessary nor possible to transcend particular horizons. But questions regarding our moral obligations toward Bosnian refugees or the homeless, and also legal questions such as how to regulate new forms of duress (e.g.,

on ratkaistava intressikompromisseihin tähtäävillä neuvotteluilla. Nämä neuvottelut eivät perustu rationaalisen diskurssin edellyttämään argumentaatioon vaan kompromissinmuodotukseen, jossa operoidaan “poliittisen kaupankäynnin” pohjalta. Itse neuvottelumenettelyitä koskee kuitenkin joukko ehtoja, jotka pyrkivät varmistamaan neuvottelutulosten reiluuden¹³.

Toisaalta suositusten arvopohja saattaa kieltoutua yhteisön elämänmuotoon sillä tavoin, että sitä on selvitettävä eettis-poliittisissa diskursseissa. Eksistentiaalinen “kuka olen ja haluan olla” -kysymys esitetään eettisessä “keitä me olemme ja keitä me haluamme olla” -muodossa. Kyseessä on poliittis-kulttuurisen itseytymäyksen selvittäminen, joka tuottaa autenttista elämäntapaa, “meille” keskeistä käsitystä arvotarkaisujen perustaksi.

Suosituksien, intressikompromissien ja kliiniset neuvot on lopulta arvioitava myös moraalisisissa diskursseissa. Niissä “tarkoituksenmukainen” ja “meille hyvä” arvioidaan yleistettävyyden näkökulmasta¹⁴.

Tämä sängen abstrakti poliittisen diskurssin kuvaus legitimiin lainsäädännön periaatteina ja prosesseina edellyttää vielä kommunikatiivisen vallan tarkempaa hahmottamista. Viitaten Arendtin tunnettuun käsitykseen kommunikatiivisesta vallasta kykynä “toimia yhdessä” (*to act in concert*) Habermas jäsentää kommunikatiivisesti tuotettuja vakaumuksia “panoksina” diskursiiviseen poliittiseen mielipiteen- ja tahdonmuodotuksen prosessiin (Habermas 1983; 1996a, 147-). Rationaalisesti koeteltujen “vakaumusten ja käsitysten valta” on kuitenkin vain kansansuvereniteetin välttämätön muttei riittävä edellytys. Kommunikatiivinen valta ei Habermasilla perustu enemmän tai vähemmän spontaaniin yhteisen tahdon ilmaisuun kuten

spousal abuse), have to do with the legitimacy of expectations and claims that we do not just have toward one another as members, but that we are also directed toward strangers, across great geographical, historical, cultural, and social distances. In this case, it is not matter of what is ‘good’ for us. Rather, it is a matter of what is ‘right’ for all. In judging such questions of justice we seek an impartial solution, which must be able to gain the considered assent of all participants (and those affected) in a noncoercive dialogue conducted under symmetrical conditions of mutual recognition” (1484).

Arendtin konseptio Habermasin mukaan tekee. Kansansuvereniteetti kiteytyykin sekä julkisissa epävirallisissa keskusteluissa että oikeusvaltion periaatteiden ja demokraattisen lainsäädännön proseduurin jäsentämässä poliittisessa tahdonmuodostuksessa:

“The ‘self’ of the self-organizing legal community disappears in the subjectless forms of communication that regulate the flow of deliberations in such a way that their fallible results enjoy the presumption of rationality. This is not to denounce the intuition connected with the idea of popular sovereignty but to interpret it in intersubjective terms. Popular sovereignty, even if it becomes anonymous, retreats into democratic procedures and the legal implementation of their demanding communicative presuppositions only in order to make itself as communicative generated power. This communicative power springs from the interactions between legally institutionalized will-formation and culturally mobilized publics. The latter for their part find a basis in the associations of a civil society quite distinct from both state and economy alike” (Habermas 1994a, 9-10).

Oikeusvaltion ytimeksi määrittäyty siten jatkuvan keskustelun ylläpitämä anonyymi kansansuvereenisuus. Se "toimii" kansalaisyhteiskunnasta virtaavan valtiosta ja taloudesta riippumattoman keskustelun ja valtiollisen päätöksenteon institutionalisoituneiden muotojen jatkuvana vuorovaikutuksena. Habermasin demokratiamalli kiteytyykin tämän ajatuksen ympärille.

Demokratian malleihin

¹⁵ Esimerkiksi David Held näkee liberaalin demokratian jakautuvan kahtia "protektiiviseen" ja "developmentaaliseen", ts. valtiosuvereenilta suojaavaan ja elämänmahdollisuuksia aktualisoivaan leiriin jo modernin valtiokonseption erilaisten muotoilujen yhteydessä. Protektiivinen liberalismi vaikutti sitten elitismiteorioiden kautta edelleen klassiseen pluralismiin, ideologian loppu -käsityksiin ja ylikuormitetun valtion teoreetikoiden kautta nykyiseen libertarismiin. Developmentaalinen käsitys radikalisoitui (Rousseau) saaden sitten vaikutteita neopluralismista ja neomarxismista, joihin Habermas legitimitteettikriisiteoreetikkona kuului. Held 1987, erit. 224.

Vahvasti yksinkertaistettuna¹⁵ demokratiateoriat voidaan siis jakaa kahteen leiriin (Ingram 1990, Birch 1993, Offe&Preuß 1991). Habermas esittää samansuuntaisen vahvasti viitteellisen jaon eräänlaisena ideaalitypologisoitina (1994a; 1995; 1996a). Ensimmäisessä, liberaalisessa lähestymistavassa lähtökohtana on yksilö; Kantiin ja Lockeen viitaten keskeisiä ovat moraalisesti määritellyt yksilöt perusvapauksineen. Perusvapaudet ilmaisevat keskinäisen kunnioituksen periaatteita oikeudellisessa muodossa. Kansalaisuuden status määräytyy pääosin negatiivisten oikeuksien kautta sekä toisia kansalaisia että poliittista valtaa vastaan. Ne suojaavat yksilöiden laillisissa puitteissa tapahtuvaa yksityisten intressien tavoittelua. Habermasin mukaan myös poliittiset oikeudet (ääni - ja puheoikeus) tähtäävät oikeussubjektien vapauden maksimointiin. Tällöin yksityiset intressit voivat muodostua "poliittiseksi tahdoksi" vain vertauskuvallisesti, ts. poliittisen järjestelmän (vaihtelevien) institutionaalisten perusjärjestelyjen aggregoimana (yleinen ja yhtäläinen äänioikeus, vaalit, parlamentaaristen elinten ja hallituksen muodostamisperiaatteet kuten edustuksellisuus ja parlamentarismi jne.). Demokraattinen prosessi merkitsee kilpailevien intressien välistä kompromissien muodostusta ja sen kautta tapahtuvaa poliittisen vallan kontrollia. Hallitusvalta määrittäyty julkisen hallinnon apparaatiksi, yhteiskunta yksityishenkilöiden markkinaperusteiseksi vuorovaikutusverkostoksi. Poliittisen arkkitehtuurin perusta on siten valtion hierarkkisissa säätelyissä (hallinnollinen valta) ja markkinoiden desentralisoidussa ohjauudessa (yksilölliset intressit) (Habermas 1994a,1).

Tällöin mielipiteen- ja tahdonmuodostus sekä laajemmin julkisuudessa että erityisemmin parlamentissa määräytyy strategisesti toimivien osapuolten kilpailuna. Näiden pyrkimässä saavuttamaan tai ylläpitämään valtasemiaan poliittinen menestys mitataan henkilöihin tai ohjelmiin kohdistuvien ääniosuuskien ilmaisemalla kansalaisten hyväksynnällä. Tällöin vaalitapahtuma jäsentyy preferenssien valintana, jolloin äänestyspäätösten rakenne on periaatteessa sama kuin markkinoilla tehtävien valintojen tapauksessa. Valinnat "oikeuttavat" pääsyn kamppailun kohteena oleviin valta-

asemiin (Habermas 1994a, 3).

Markkinoilla tapahtuvan kilpailun mallin mukaisesti valtakamppailuissa on kyse optimaalisten strategioiden rationaalisesta valinnasta. Habermasin mukaan keskeistä tässä on, että

“given an indissoluble pluralism of pre-political values and interests that are at best aggregated with equal weight in the political process, politics loses all reference to the normative core of a public use of reason” (ibid.).

Onkin selvää, että Habermasin kommunikaatioteorian poliittinen luenta edellyttää selaista julkisen järjenkäytön normatiivista ydintä, jossa arvojen ja intressien pluralismia ei ymmärretä ratkaisemattomaksi, vaan arvoja ja intressejä arvioivaa ja mahdollisesti muutettavaa keskustelua edellyttäväksi lähtökohdaksi.

Toinen lähestymistapa, jota Habermas kutsuu republikanistiseksi Aristoteleeseen ja renessanssin poliittiseen humanismiin viitaten, asettaa kansalaisten julkisen autonomian ensisijaiseksi yksityishenkilöiden esipoliittisiin vapauksiin nähden. Keskeistä on yhteisö ja sen eetos (hyvä). Demokratiassa on kyse silloin eettisestä diskurssista, konkreettisesta yhteisöstä jolla on perustavat arvonsa ja traditionsa, ja joka pyrkii löytämään yhteisen hyvän annetussa tilanteessa.

Republikanistisessa kansalaisuusmallissa poliittiset oikeudet ovat Habermasin mukaan oikeuksia poliittiseen osallistumiseen ja kommunikaatioon, siis positiivisia oikeuksia. Ne takaavat mahdollisuuden osallistua yhteiseen toimintaan vapaiden ja tasa-arvoisten persoonien yhteisön "tuottamiseksi" poliittisen autonomian avulla. Tällöin keskiössä on sellainen kattava mielipiteen- ja tahdonmuodostusprosessi, jossa vapaat ja tasaveroiset kansalaiset saavuttavat yhteisymmärrystä kaikkien intressissä olevista päämääristä ja normeista.

Republikanistinen versio politiikasta onkin "enemmän" kuin preferenssien ja intressipositioiden välitystä. Keskinäissuhteiden ulottuvuus tuo näin hallinnollisen vallan ja

yksilöllisten intressien lisäksi kolmannen tekijän poliittiseen arkkitehtuuriin. Habermasin mukaan

“This horizontal political will-formation aimed at mutual understanding or communicatively achieved consensus is even supposed to enjoy priority, both in a genetic and a normative sense. An autonomous basis in civil society, a basis independent of public administration and market-mediated private commerce, is assumed as a precondition for the praxis of civic self-determination. This basis preserves political communication from being swallowed up by the government apparatus or assimilated to market structures” (Habermas 1994a, 2).

Tämä keskinäissuhteiden periaatteiden hyödyntämiseen nojaava julkinen ja poliittinen kommunikaatio säätelee omalla "itsepintaisella" tavallaan parlamentin ja julkisuuden poliittista tahdon- ja mielipiteenmuodostusta. Markkinoiden sijaan politiikan paradigmana on dialogisuus¹⁶, jolloin "this dialogic conception imagines politics as contestation over questions of value and not simply questions of preference" (Habermas 1994a, 3). Tällöin se

“preserves the original meaning of democracy in terms of the institutionalization of a public use of reason jointly exercised by autonomous citizens. This model accounts for those communicative conditions that confer legitimating force on political opinion- and will-formation. These are precisely the conditions under which the political process can be presumed to generate reasonable results” (Habermas 1994a, 3).

Habermasin deliberatiivisessa ja proseduraa-

¹⁷ Habermasin sangen tyyliteltyt mallit hukkaavat helposti tärkeitä erotteluja. Siten esimerkiksi Larmore (1995) huomauttaa, että "in reality the republican tradition is not essentially communitarian. The strand of republican thought represented paradigmatically by Machiavelli's *Discorsi* and recovered today particular by Quentin Skinner appeals, not to the fusion of politics around a common ideal of the good life, and in particular not to the idea that political participation is itself the highest form of activity, but rather to the importance, limited but real, of the active virtues of citizenship and to the need to nurture the rule of law which is necessary for individual liberty" (60). Katso myös Skinner 1991 ja Pocock 1975.

¹⁶ Demokratian dialogisoinnista ks.m. Heiskala 1996.

lisessä demokratiassa on siis kyse selvästi enemmän kuin kiinteiksi oletettujen intressipositioiden aggregoitumisesta. Demokratiaa luonnehtii enemmänkin sen prosessuaalisuus, julkinen järkeily. Mutta samalla kyse on vähemmästä kuin republikanistisen mallin edellyttämistä, Habermasin mukaan kommunitaristisesti rajoittuneista eettisistä diskursseista¹⁷. Tällaiset diskurssit kyllä mahdollistavat keskustelun arvo-orientaatioista ja tarpeiden ja halujen tulkinnoista, ja siten mahdollistavat näiden muuttumisen oivaltavalla ja perustavalla tavalla. Samalla ne kuitenkin kapeuttavat poliittisen diskurssin yksipuolisesti: poliittiset kysymykset eivät redusoidu sellaisiksi eettisiksi kysymyksiksi, joissa "me" yhteisön jäsenenä kysymme itseltämme "keitä me olemme" ja "keitä me haluaisimme olla". Lisäksi diskurssit näyttävät edellyttävän normatiivisina vaatimuksina epärealistisia kansalaishyveitä yhteisen hyvän (*public weal*) saavuttamiseksi.

Habermasin prosessuaalinen demokratiakäsitys arvioi politiikkaa jatkuvasti muotoaan

¹⁸ Republikanisteja vaivaavan poliittisen hyveellisyysongelman Habermas (1996c) kommentoi näin: "*Practical reason shifts from the individual level of ethical motivations and insights to the social level of gathering and processing information. This signifies a certain intellectualization. That is, processes of deliberation and decision making must be set up in such a way that discourses and bargaining function like a filter: only those topics and contributions that are supposed 'to count' in reaching a decision are permitted to pass through. The false realism that rejects the meaning of democratic self-determination as inherently 'idealistic' can be better countered if we have a normative account that replaces the expectation of virtue with a supposition of rationality. Consequently, I oppose the republican tradition only insofar as I shift the burden of justifying the effectiveness of practical reason from the mentality of citizens to the deliberative forms of politics*" (1482).

¹⁹ "*What is decisive in the legitimation of laws and policies is that they are adopted in accordance with an approximately fair procedure. So long as parties to the debate have roughly equal opportunities to influence public opinion and are genuinely motivated by concern for the public good, the compromise outcomes that typically arise in game-theoretic situations will satisfy minimal (if not maximal) conditions of social rationality and fairness*". Ingram 1993, 295.

muuttavana vastauksena kysymykseen, millaisin normein yhteistä elämää on säädeltävä. Tämä vastaus muotoutuu ensinnäkin postmetafyysisille periaatteille nojaavien pelisääntöjen puitteissa. Toiseksi eriytyneet tavat tai "logiikat"¹⁸ muotoilla poliittisesti relevantteja kysymyksiä ovat enemmän tai vähemmän institutionalisoituneet sekä oikeusvaltion syvärakenteessa että vaihtelevissa poliittisen järjestelmän toimintatavoissa. Ne mahdollistavat sekä tarkoituksenmukaisuus, hyvyys- että oikeudenmukaisuusnäkökohtien kietoutumisen demokraattiseen prosessiin lainsäädäntönä ja sen edellyttämänä poliittisena mielipiteen- ja tahdonmuodostusprosessina.¹⁹

Demokratian teoria ja käytäntö

Habermasin demokraattisen oikeusvaltion kehittelyt täsmentävät kommunikatiivisen toiminnan teorian kiteyttämää projektia modernista rationaalisuudesta. Siksi habermasilainen demokratiakäsitys on demokratiaa koskevien vakiintuneempien lähestymistapojen näkökulmasta edelleen sängen abstrakti ja ohjelmallinen.

Faktizität und Geltung tytyy hajanaisiin, ohjelman itsensä kannalta keskeisiin viittauksiin politologiseen demokrateoreettiseen keskusteluun. Lisäksi esitys huojuu normatiivisen ja empiirisen lähestymistavan välillä. Seuraavia alustavia huomioita on kuitenkin mahdollista esittää.

Tarkastelemalla demokratiaa poliittisen diskurssin erilaisten muotojen verkostona Habermas siirtää demokratian painopistettä äänestyskeskeisestä deliberatiiviseen intressien, preferenssien ja muiden itseymmärrysten tapojen muotoutumiseen. Hän ei kuitenkaan jaa usein tähän liittyvää oletusta jaetusta eetoksesta ohjaamassa prosessia, vaan siirtää tarkastelun in-

²⁰ "*By designing institutions of political will formation so that they reflect the more complex preference structure of individuals rather than simply register the actual preferences individuals have at any given time, the conditions for a more rational politics (that is, a political process in which the outcomes are more informed, future oriented, and other regarding) can be improved*". (Baynes 1995, 216)

stitutionalisoitujen diskurssien tasolle. Tämä merkitsee, että demokratian toimivuuteen liittyvät kysymykset ovat jäsennettävissä vain korkealla abstraktiotasolla.

Ensinnäkin proseduralistinen malli edellyttää jatkuvaa julkisuudessa tapahtuvan keskustelun "inputtia"; se näyttää perustuvan eräänlaiseen yleiseen normatiiviseen odotukseen siitä, että prosessi toimii (kansansuvereniteetin subjektittomuus). Tämä legitimitiivisyysodotus olettaa, että prosessi työstää diskursiivisesti "juoksuttamalla ristiin" (*discourse*) erilaisia preferenssejä ja näkökantoja, muuttaa niitä erityyppisten perusteluiden kautta ja tekee tämän eräänlaisen näkökantojen *play off* -prosessin muodossa. Tällöin tarkoituksenmukaisuuden näkökulmasta irrationaaliset, etiikan näkökulmasta arvoiltaan ongelmalliset ja moraalisesti yleistämiskelvottomat näkökannat pelautuvat ulos. Finaalissa ovat mukana silloin periaatteessa vain koetellut preferenssirakenteet²⁰. Tätä kokonaisuutta puolestaan ei voi arvioida muutoin kuin siten, että kiistettävissä olevien tulosten 'epäonnistumisen' on käytävä ilmi myöhemmin juuri noissa samoissa diskursseissa ja neuvotteluissa niiden sisältöinä. Siksi proseduraalinen demokratia heterogeenisen ja pluralistisen yhteiskunnan "ainoana yhteisenä hyvänä" on hauras ja heikko. Siksi esimerkiksi demokratian mahdollisten "kriisien" hahmottaminen osoittautuu monimutkaiseksi tehtäväksi. Habermasin mukaan tämä on kuitenkin postmetafyysisen teorian "hintaa": sen on pitäydyttävä riittävällä abstraktiotasolla ja jätettävä spesifimmät tulkinat sekä empiirisen tutkimuksen että kansalaisten itsensä asiaksi.

Toinen ongelma-alue on selkeämmin institutionaalinen. Nimenomaisesti poliittisten järjestelmien institutionaalisia perusratkaisuja ja menettelytapoja (enemmistöperiaate, äänestysmenettelyt jne.) diskurssiteoreettisesti jäsenyvinä on arvioitava täsmällisemmin. Habermasin termein "heikon" ja "vahvan" julkisuuden välinen suhde on olennainen. Po-

liittisen järjestelmän muodollisesti organisoidut instituutiot, parlamentaariset elimet jne. kantavat päätöksentekovastuun ja "suodatavat" edelleen erilaisia näkökantoja. Heikko julkisuus taas identifioi ja tulkitsee poliittisia ratkaisuja edellyttäviä ongelmia kansalaisyhteiskunnallisen keskustelun ja massamedian verkostoissa. Demokratian toimivuus *in the long run* riippuu siis vaikeasti jäsennettävästä "liberaalista etoksesta" (Habermas 1996c).

Kolmanneksi malli edellyttää radikaalidemokratian eräänlaista itserajoittamista. Habermasin mukaan kompleksiset, pluralistiset ja heterogeeniset yhteiskunnat eivät ole "demokratisoitavissa" kauttaaltaan ja kokonaisuuksina. Demokratian välineenä on nimenomaisesti oikeus, jonka kautta epäsuora autonomisten, taloudellisten ja poliittis-hallinnollisten osajärjestelmien ohjaus on kuitenkin mahdollista. Näin Habermas etäännytyt utopistisista koko-

²² Habermasin oma esimerkki koskee feminisimiä. "The democratic process must secure private and public autonomy at the same time: the individual rights that are meant to guarantee to women the autonomy to pursue their lives in the private sphere cannot even be adequately formulated unless the affected persons themselves first articulate and justify in public debate those aspects which are relevant to equal or unequal treatment in typical cases. The private autonomy of equally entitled citizens can be secured only insofar as citizens actively exercise their civic autonomy". (Habermas 1995, 20)

²³ Sosiaalisen valinnan ja peliteorioiden yhteyttä kommunikatiiviseen rationaalisuuteen on arvioinut mm. Dryzek 1995: "Habermas himself has long insisted that strategic or instrumental rationality alone cannot account for social and political coordination, and public-choice analysis would seem inadvertently to bear him out. From the perspective of critical theory, the key here is bringing instrumental rationality under the control of communicative rationality. This is not just a matter of advocating communicative rationality as a normative principle, but also of empirical investigation to reveal how such control already occurs" (113-114). Metateoreettisella ja filosofisella tasolla puolestaan on kysytty, kuinka habermasilaisen vahvan kognitiivismin ja rationalismin ja historiallisuuden välinen jännite – tai pikemminkin sen häivyttäminen – on "postmodernin" politiikan teorian näkökulmasta sangen ongelmallista. Jälkimmäiselle "one way to think of postmodernism – a way Habermas must deny himself because of residual positivism – is that it seeks to maintain the necessity of the tension between the comprehensible and the uncomprehended". (Strong ja Sposito 1995, 283)

²¹ Suomalaisessa keskustelussa esim. Pekosen esittämän "uuden hallinnollisen ajattelun" sisältämiä normatiivisia vaatimuksia olisi mahdollista verrata Habermasin skeemaan. (Ks. Pekonen 1995)

naisyhteiskunnallisen demokraattisen hallinnan tavoitteista²¹. Samalla hänellä ei ole juuri sannottavaa demokratian "lähimuodoista" (vrt. Ingram 1993).

Lopuksi demokratian filosofian näkökulmasta viritykseltään liberalistinen malli on samalla yhdistelmä radikaalidemokratian arvoitettuja piirteitä ja vahvaa rationalismia. Proseduuri simuloi itse itseään säätelevää yhteisöä, jonka "yhteisöllisyys" nojaa kuitenkin vain kommunikatiivisen rationaalisuuden muodollisiin vaatimuksiin. Nuo muodolliset vaatimukset edellyttävät samalla kertaa yksilön näkökulmaa, sillä ilman perusoikeuksien mahdollistamaa yksilöllisyyttä (rule of law protektiivisessa merkityksessä) demokratia (kansan tahtona) jäisi vaille legitiimejä ja tulkittuja sisältöjä²².

Tämä itsetulkinnan, itsemäärämisen ja jatkuvan koettelun arkkitehtuuri nojaa kommunikatiivisen rationaalisuuden egalitaariseen perustaan. Poliittikan teorian näkökulmasta tuo dynaaminen perusta ottaa filosofikuninkaan-tai haluttaessa – Leviathanin paikan. Siksi poliittikan teorian piirissä tultaneenkin jatkossa arvioimaan kriittisesti tätä modernin itseviittaavan normatiivisuuden ajatusta – *kriittistä* teoriaa – sekä empiirisemmissä että teoreettisemmissä yhteyksissään.²³ Habermasilainen järki on luettava esiin selvemmin poliittisena.

LÄHTEET

- Anderson, Joel (1995): Translator's Introduction. Honneth, Axel: *The Struggle of Recognition*. Polity, Cambridge (USA).
- Baynes, Kenneth (1995): Democracy and the *Rechtsstaat*: Habermas's *Faktizität und Geltung*. Teoksessa Stephen K. White (toim.): *The Cambridge Companion to Habermas*. Cambridge University Press, Cambridge (USA).
- Birch, Anthony H. (1993): *The Concepts and Theories of Modern Democracy*. Routledge, London.
- Dryzek, John S. (1995): Critical theory as a research program. Teoksessa Stephen K. White (toim.): *The Cambridge Companion to Habermas*. Cambridge University Press, Cambridge (USA).
- Dworkin, Ronald (1986): *Law's Empire*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Habermas, Jürgen (1981a, b): *Theorie des kommunikativen Handelns I-II*. Suhr kamp, Frankfurt/M.
- Habermas, Jürgen (1983): Hannah Arendt: On the Concept of Power. *Philosophical-Political Profiles*. MIT Press, Massachusetts.
- Habermas, Jürgen (1992): *Faktizität und Geltung*. Suhr-kamp, Frankfurt/M.
- Habermas, Jürgen (1993): *Justification and Application*. Polity, Cambridge (USA).
- Habermas, Jürgen (1994a): Three Normative Models of Democracy. *Constellations* 1:1, s. 1-10.
- Habermas, Jürgen (1994b): Postscript to *Faktizität und Geltung*. *Philosophy & Social Criticism* 20:4, s. 135-150.
- Habermas, Jürgen (1995): On the Internal Relation between the Rule of Law and Democracy. *European Journal of Philosophy* 3:1, s. 12-20.
- Habermas, Jürgen (1996a): *Between Facts and Norms*. Polity, Massachusetts.
- Habermas, Jürgen (1996b): The European Nation State. Its Achievements and Its Limitations. On the Past and Future of Sovereignty and Citizenship. *Ratio Juris* 9:2, s. 125-137.
- Habermas, Jürgen (1996c): Reply to Symposium Participants, Benjamin N. Cardozo School of Law. *Cardozo Law Review* 17:4, s. 1477-1557.
- Heiskala, Risto (1996): Laajenevat valinta-avaruudet, symbolinen väkivalta ja dialoginen demokratia keinokeisissa yhteiskunnassa. *Kohti keinotekoisia yhteiskuntaa*. Gaudeamus, Helsinki.
- Held, David (1987): *Models of Democracy*. Polity, Cambridge (UK).
- Held, David (1995): *Democracy and the Global Order*. Polity, Cambridge (UK).
- Ingram, David (1990): Dworkin, Habermas, and the CLS Movement on Moral Criticism in Law. *Philosophy & Social Criticism* 16:4, s. 237-268.
- Ingram, David (1993): The Limits and Possibilities of Communicative Ethics for Democratic Theory. *Political Theory* 21:2, s. 294-321.
- Kangas, Risto (1987): *Jürgen Habermasin kommunikatiivisen toiminnan teoria*. Tutkijaliitto, Helsinki.
- Kangas, Risto (1995): Jürgen Habermas ja modernin projektin puolustuksen vaikeus. Heiskala, Risto (toim.): *Sosiologisen teorian nykysuuntauksia*. Gaudeamus, Helsinki.
- Kotkavirta, Jussi (1994): Jälkisanat. Habermas, Jürgen: *Järki ja kommunikaatio: tekstejä 1981-1989*. Gaudeamus, Helsinki.
- Lagerspetz, Eerik (1997): The Philosophy of Democracy and the Paradoxes of Majority Rule. *Finnish Yearbook of Political Thought* 1:1, s. 95-130.
- Larmore, Charles (1995): The Foundations of Modern Democracy: Reflections on Jürgen Habermas. *European Journal of Philosophy* 3:1, s. 55-68.
- Michelman, Frank I. (1988): Political Truth and the Rule of Law. *Tel Aviv University Studies in Law* 8 (1988), s. 281-291.
- Offe, Claus & Preuß, Ulrich K. (1991): Democratic Institutions and Moral Resources. Held, David (ed.): *Political Theory Today*. Polity, Cambridge (UK).
- Pateman, Carole (1970): *Participation and Democratic Theory*. Cambridge University Press.
- Pekonen, Kyösti (1995): *Kohti uutta hallinta-ajattelua julkisessa hallinnossa? Hallinnon kehittämiskeskus*, Helsinki.

- Pennock, J. Roland (1979): *Democratic Political Theory*. Princeton University Press, New Jersey.
- Pocock, J.G.A (1975): *The Machiavellian Moment*. Princeton University Press, London.
- Rasmussen, David M. (1994): How is valid law possible? A review of *Faktizität und Geltung* by Jürgen Habermas. *Philosophy & Social Criticism* 20:4, s. 21-44.
- Rawls, John (1980/1971): *A Theory of Justice*. Oxford University Press, Oxford.
- Rawls, John (1993): *Political Liberalism*. Columbia University Press, New York.
- Riker, William H. (1982): *Liberalism against Populism*. W.H. Freeman and Company, San Francisco.
- Schumpeter, Joseph (1976/1942): *Capitalism, Socialism and Democracy*. Allen and Unwin, London.
- Skinner, Quentin (1991): Two Views on the Maintenance of Liberty. Pettit, P. (ed.): *Contemporary Political Theory*. Macmillan, New York.
- Strong, Tracy B. & Sposito, Frank Andreas (1995): Habermas's significant other. Teoksessa Stephen K. White (toim.): *The Cambridge Companion to Habermas*. Cambridge University Press, Cambridge (USA).
- Tuori, Kaarlo (1988): Oikeuden rationaalisuus. *Helsingin yliopiston julkisoikeuden laitoksen julkaisu*. D:4.
- Tuori, Kaarlo (1990): *Oikeus, valta ja demokratia*. Lakimiesliiton Kustannus, Helsinki.
- Tuori, Kaarlo (1993): Modernin oikeuden ytimessä. *Oikeus* :1, s. 2-15 (I); :2, s. 132- 151 (II).
- Tuori, Kaarlo (1996): Interests and the Legitimacy of Law. Aarnio, Aulis, Pietilä, Kauko, Uusitalo, Jyrki (eds.): *Interests, Morality and the Law*. *University of Tampere. Research Institute for Social Sciences. Publications* 14/1996. Tampere.
- Zolo, Danilo (1992): *Democracy and Complexity*. Polity, Cambridge (UK).